

Тимофєєва Катерина,

аспірантка КНУКіМ

ПОСТАТЬ П. КУЛІША В КУЛЬТУРНО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Процес відродження національної самосвідомості нині неможливий без вивчення українського культурного та суспільно-політичного життя XIX ст. Національне відродження в українському суспільстві неможливе без об'єктивної рецепції творчої та наукової спадщини П. Куліша. Викривлена уява про постать Куліша зумовлена цензурою та політикою Російської імперії, тому його творчі доробки друкувалися в «покаліченому» вигляді, тож поки не буде вивчено цензурного та листовного матеріалу, що надійшов до наших днів, ми не зможемо правдиво прочитати історію його життя через призму епістолярію, не зможемо досягти правдивості його думок і поглядів, які він сповідував. А головне – не знатимемо тієї правди, якої він так прагнув усе своє життя.

У викладацькій практиці й донині послуговуються досвідом радянської теорії, продукуючи у студентів думку про П. Куліша як про митця, що суб'єктивно відтворював історичні події України, що був епігоном Т. Шевченка, письменником, як писав С. Єфремов, «без синтези» та ін. Зрідка згадують праці діячів «Розстріляного Відродження», слова М. Хвильового про виняткову європейськість українського хутораїнина [17, 292]. Ще рідше аналізують біографію митця. Навіть не усвідомлюють значення праць В. Петрова [11–14] як кулішезнавця. Постійне колоніальне наголошення про суперечливість натури П. Куліша, коли інші вчені доходять висновку про таку його «цілісність у суперечності».

Соціокультурні, літературні, історичні, археографічні та наукові здобутки П. Куліша сьогодні потребують нагального повернення у сучаний соціум та їх переосмислення нашою культурною спільнотою. Національне відродження в українському суспільстві неможливе без об'єктивної рецепції творчої спадщини П. Куліша.

Видатний митець посідає унікальне місце в українському громадському житті XIX ст., адже П. Куліш, за висловом англійського історика Девіда Сондерса, був однією з ключових фігур української минувшини цього історичного періоду [21]. Влучно сказав про нього М. Драгоманов: Куліш – «один з українофілів – б'є в точку всесвітньої, людської культури, котра підніме наш народ» [9, 180]. В. Щурат назвав П. Куліша «патріархом українського письменства» [20].

М. Гоголь, листи якого вивчав П. Куліш, так писав про свого майбутнього дослідника: «ему предстоит важное место в нашей литературе» [10].

Наш сучасник І. Дзюба нарік П. Куліша «гоноровим інтелектуалом» [4, 168–169]. Академік М. Жулинський акцентує увагу на тому, що: «Куліш прагнув творити нову духовно-психологічну атмосферу в українському суспільстві, яке катастрофічно втрачало моральні і духовні основи суспільного життя під агресивним напором російського самодержавства» [6, 8]. Дуже показовим для нашого суспільно-політичного сьогодення є визначення М. Глобенка: «Куліша наше громадянство й досі не знає» [1, 316].

Ще в 1926 р. П. Рупін зауважував, що «остаточно одійшло вже в непам'ять те обурення, що викликали парадоксальні й несподівані, як на ті часи, думки Кулішеві і та загальна боротьба, що коло них точилася» [16, 65]. І тепер перед нами у загальному користуванні та відкритому доступі постають величезні архівні зібрання, серед яких чимало є недрукованого листовного матеріалу. Тож унаслідок системних і скурпульозних наукових студій маємо з'ясувати загадкову постать П. Куліша, що сповнена протиріч і контрастів, оскільки його діяльність і творчий доробок уже понад сто років вивчається науковцями.

І попри нещадну критику, П. Куліш залишається суперечливою постаттю в розвитку культурно-громадського життя України. Він усе своє життя служив українській справі, літературному й громадському відродженню. Тому й листи П. Куліша мають великий вплив на його епістолярних співрозмовників, а також важлива його роль як ініціатора в суспільних справах і як агітатора національних ідей. Своєю бездоганною та невтомною працею письменника, літератора, критика, учителя, перекладача, етнографа, видавця, публіциста, історика, суспільно-політичного діяча він формує перспективні та прогресивні комунікативні зв'язки для розвитку українського суспільства. Недаремно П. Куліша називали «українським університетом», бо не було тієї галузі українознавства протягом півстоліття, де б не доложив своєї праці П. Куліш [7].

Митець розглядав усі культурні та суспільно-політичні явища не лише з позиції дослідника, історика. Він, насамперед був письменником, бо не даремно ж російський учений О. Пипін зауважував, що «Куліш ніколи не був, ні чистим етнографом, ні чистим істориком, до історії й етнографії він вносив поетичне збудження» [15]. Такої ж думки дотримувався й О. Грушевський, який у своїх етнографічних студіях писав, що при всій своїй любові до народної поезії, П. Куліш не був етнографом-дослідником, «він занадто відчував поетичну цілісність народного побуту, щоб відокремлювати та аналізувати» [3, 103]. П. Кулішеві замало просто подати самі перекази чи пісні, його цікавить народна психологія та самосвідомість, він хоче простежити сам процес витворення пісень та переказів [3, 104]. А, як відомо, творчі особистості по іншому сприймають світ, своє

оточення, та й інший, оригінальний спосіб у них викладу думок. Це можна простежити на прикладі епістолярних і мемуарних матеріалів самого П. Куліша.

П. Куліша небезпідставно визнавали як компетентного українського історика і громадсько-політичного діяча, адже він був учасником Київської археографічної комісії, яка розшукувала та збирала для наукової обробки джерела української історії. За своєю суттю, архів – носій об'єктивної інформації, першоджерело, тож Куліш, шукаючи історичної правди, хотів відновити історичні події шляхом пошуку народних споминів та переказів. Займаючись архівною справою, П. Куліш бажав інформувати український народ, щоб він був обізнаний з історичними джерелами, бо без минулого немає майбутнього. І так склалось історично, що досліджуючи архівні надбання, П. Куліш сам став архівним письменником, за висловом В. Петрова [11]. Чимала частка Кулішевого доробку й досі перебуває в архівних установах не лише України, а й зарубіжжя, особливо це стосується Кулішевої мемуаристики, яка складається з листів, із щоденникових записів, нотаток, автобіографічних нарисів.

Зокрема, епістолярна спадщина Куліша зберігається у Києві: відділ рукописів ЦНБ ім. В. І. Вернадського НАН України, відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Наукові архівні фонди рукописів і фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України, Центральний державний історичний архів України, Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України; у Чернігові: Чернігівський обласний історичний музей ім. В. В. Тарновського та Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника М. М. Коцюбинського; у Львові: Центральний державний історичний архів України, Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника; приватні колекції (І. Айзенштока); у Санкт-Петербурзі: Відділ рукописів Російської національної бібліотеки в Санкт-Петербурзі, Відділ рукописів Інституту російської літератури РАН – Пушкінський Дім, Російський державний історичний архів; у Москві, Відні, Празі та Варшаві, а також в архівах української діаспори в США. Уже наявність цього факту переконливо доводить непересічність постаті П. Куліша та його значення для української культури в цілому.

У передмові до опублікованих 19-ти Кулішевих листів Б. Грінченко зазначав: «На прохання написати свою автобіографію відповів колись П. Куліш, що нехай земляки збережуть його листи, то се й буде тая автобіографія. І справді, П. Кулішеві листи дають дуже багато матеріалу для його життєпису, а разом і задля історії нашого літературного руху за весь час Кулішевої діяльності» [2].

Проте ім'я П. Куліша тривалий час замовчувалось, його творчість була заборонена для українського читача, піддавалась остракізму та фальшуванню, що завдало непоправних наслідків для сприйняття його нащадками. Саме тому мусимо нині об'єктивно переглянути мистецький доробок «патріарха українського мистецтва» – без ідеологічних лекал і приписів.

С. Єфремов зауважив, що П. Кулішеві пощастило, як нікому може з наших визначних діячів давнішого часу, насамперед із знаменитої трійці 40–60-х рр. (П. Куліш, Т. Шевченко, М. Костомаров). Уже в 1899 р. (це б то два роки після смерті письменника), вийшла про нього цікава й змістовна книжка Б. Грінченка «П. А. Кулишъ. Біографический очеркъ» (Чернигов). Проте сама книга датована 1897 роком, роком смерті письменника, хоча сам П. Куліш ніколи не належав до «мазунчиків доли» [5, 4–5]. Біографічні праці О. Маковея «Панько Олелькович Куліш, огляд його діяльності» [8] та В. Шенрока «П. А. Кулиш (биографический очерк)» (цикл статей у журналі «Киевская старина» [18] є першими ґрунтовними розвідками про життя і творчість П. Куліша, хоча із певними неточностями й огріхами. Однак за рівнем синтезу і використанням архівних матеріалів згадані праці вважаються базовими в кулішезнавстві, бо нерідко до них звертаються як до джерел і нині. Не менш вагомою і значимою в цей історичний проміжок часу є розвідка М. Шугурова «У могил П. А. Кулиша и В. М. Белозерского» [19], в якій автор подає свої враження від поїздки вже після смерті П. Куліша в Мотронівку. Тут письменник і культурно-громадський діяч провів останні роки свого життя. М. Шугуров спілкувався з дружиною П. Куліша – Олександрою Михайлівною Білозерською-Куліш (літературний псевдонім Ганна Барвінок); перераховує всі рукописи, які були знайдені на той час в будинку П. Куліша. Із нарису М. Шугурова дізнаємося прізвища тих осіб, яким Куліш передавав свої напрацювання, незрідка серед них зустрічаються папери з автографами, зокрема В. Тарновського (до музею В. Тарновського, що в Києві, Куліш передав найбільше своїх рукописів, оскільки вважав власника музею тією людиною, яка шанує українську старовину). Є також автографи О. Бодяньського, П. Дорошенка, кн. Н. Шаховського. А ще автор статті розкриває цікаві подробиці про зберігання листів П. Куліша, адресованих «хуторянину» від широкого кола кореспондентів: «Оказалось, что письма за все время, предшествовавшее пожару в Мотроновке, которыми был наполнен целый сундук, погибли при пожаре» [19, 17]. А після пожежі, ті листи, що вціліли, були передані В. Шенроку для написання більш точної та правдивої біографії П. Куліша.

Образ Пантелеймона Куліша – це образ живої людини, з її недоліками, тривогами, вічним пошуком ідеалу, яка змінювала думки й погляди, але непохитно вірила в істинність української національної ідеї. Куліш має велике значення в історії українського

національного самопізнання, письменства й науки. З П. Кулішем боролися, полемізували, забороняли, але тільки тепер настала доба об'єктивного, наукового вивчення його творчого доробку. Він був ініціатором у громадських справах і агітатором національних ідей, про це свідчить величезний масив епістолярних джерел. Його листи постають величезним інформатором не лише в тогочасному, а й сучасному культурному просторі, бо як відомо, історія повторюється. П. Куліш був і залишається нерозкритим і не прочитаним до кінця феноменом XIX ст., нам залишається лише кожного разу віднаходити нові й нові факти, явища, події, що так чи інакше мали вплив на його становлення як і особистості, як і головного рушія національної ідеї. Саме європейські цінності й базуються на основі національних ідей кожного народу й нації. Тож Куліш був першим європейцем серед українців, який так палко відстоював національні інтереси, які є запорукою існування будь-якої нації.

Список джерел:

1. Глобенко М. В дисгармонії. П. Куліш: письменник, філософ, громадянин. (До 190-річчя від дня народження П. О. Куліша). *Хроніка–2000*. 2009 Вип. 78. С. 316–328.
2. Грінченко Б. Листи П. О. Куліша. Інститут рукопису НБІВ, Ф. І. – од. зб. 32462.
3. Грушевський О. З сорокових років. *Записки наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1908. № 3. С. 91–110; №5. С. 81–105. 1909. №3.
4. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 720.
5. Єфремов С. Провіяний Куліш. Характер і завдання дослідів про Куліша. *Пантелеймон Куліш : зб. пр. комісії для видавання пам'яток новітнього письменства*. Київ. 1927. С. 5–11.
6. Жулинський М. Розуміти високе значення людини: культурництво П. Куліша як відповідь на виклики епохи. *Пантелеймон Куліш: Матеріали і дослідження*. Львів, Нью-Йорк: М. П. Коць. 2000. С. 7–12.
7. Зайцев П. Видання творів Куліша. *Книгарь*. 1919. №23–24. С. 48–56.
8. Маковей О. Панько Олелькович Куліш. Огляд його діяльності. *Літературно-науковий вісник*. 1900. Кн. 10. С. 30–43.
9. Могилянський М. П. О. Куліш у 90-х роках (листи й документи). (Листи до М. Карачевської-Вовк). *Червоний шлях*. 1925. № 8, С. 180–200.
10. Переписка Н. В. Гоголя: У 2 т. Т. 2. Москва. 1998. 431 с.

11. Петров В. Пантелеймон Куліш у п'ятдесяти роки. Життя. Ідеологія. Творчість. Київ: з друкарні Всеук. Акад. Наук, 1929. 572 с.
12. Петров В. Романи Куліша. *Зайцев П. Перше кохання Шевченка*. Київ: Україна, 1994. С. 15–194 с.
13. Петров В. Теорія культурництва в Кулішовому листуванні р. 1856–1857 (За неопублікованими матеріалами). *Розвідки: У 3-х т. Т. 1*. Упоряд., автор передм. та прим. В. Брюховецький. Київ: Темпора, 2013. С. 240–261
14. Петров В. Матеріали до історії приятелювання Куліша й Шевченка, р. 1856–1857. *Розвідки: У 3-х т. Т. 2*. Упоряд., автор передм. та прим. В. Брюховецький. Київ: Темпора, 2013. С. 178–195 с.
15. Пыпин А. Обзор малорусской этнографии. П.А. Кулиш. *Вестник Европы*. 1885. № 12. С. 778–803.
16. Рулін П. М. П. Старицький та П. О. Куліш. *Життя й революція*. 1926. С. 64–75.
17. Хвильовий М. Твори: у 2 т..Т. 2. Київ: Дніпро, 1990. 924 с.
18. Шенрок В. П. А. Кулиш (биографический очерк). *Киевская старина*. Киев, 1901. № 2. С. 153–179; № 3. С. 461–492; № 4. С. 126–148; № 6. С. 342–382; № 7–8. С. 46–72; № 9. – С. 304–330; № 10. С. 18–44.
19. Шугуров М. У могил П. А. Кулиша и В. М. Белозерского. 1899.
20. Щурат В. До історії останньо гопобуту П. Куліша у Львові. Львів, 1897.
21. Saunders D. *The Ukrainian Impact on Russian Culture 1750–1850*. Edmonton, 1985. 247 p.